

Goltsova O. Custom social control in the context of improving the theory and practice of regulation

The article highlighted the need to reconsider some established theoretical positions, the formulation of new approaches in the theory of state and law in order to improve the existing system of social regulation in the new political, economic and social realities. In particular, it is indicated that the redistribution of social space between the state and civil society in particular interest is the analysis of atypical social regulators, their properties and potential activity-related entities. Separate vector is the study of their interaction with the traditional legal regulation, for the most complete protection of the rights, freedoms and legitimate interests.

Key words: atypical social controls, social regulation, law, civil society, the state, the rights, freedoms and legitimate interests of the person.

УДК 34 (091)

*Катерина Анатоліївна Губар,
аспірантка відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ В ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСАХ ПРОФЕСОРІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Професорські курси, які викладалися у Київській духовній академії (далі — КДА), мали комплексний характер і охоплювали питання різних галузей знань. Поруч із загально-освітньою, філософською, історичною та богословською складовою вони містили і суто юридичну компоненту.

Питання юридичної спадщини КДА досі практично не досліджувалися правознавцями, тому історіографія проблеми зводиться переважно до праць істориків і філософів В. Аскоченського, С. Голубева, М. Петрова, Д. Вишневського, Ф. Тітова, В. Нічик, В. Горського, Я. Стратія, А. Тихолаза, М. Ткачук, Н. Мозгової та ін. Утім, головним джерелом для нас є не висновки попередніх дослідників, а архівний матеріал, зокрема з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Правовий світогляд як сукупність ідей, переконань і поглядів щодо права відображається у багатьох академічних курсах КДА. До питань держави і права в Академії зверталися не лише у «профільних» викладах церковного і канонічного права. На рівні з ними проблеми правового світогляду порушувалися під час викладання морального богослов'я та історії філософії (зазвичай у цих курсах містився окремий розділ, присвячений державі та праву), або під час розгляду доробку того чи іншого мислителя, окрім загально-філософських питань, зверталася увага і на його державно-правові погляди.

Особливий дослідницький інтерес, на нашу думку, викликають курси морального богослов'я митрополита Платона (П. Рождественського), М. Олесницького й В. Екземплярського та курси історії філософії М. Олесницького, П. Ліницького й П. Рибинського. У нашій статті ми зупинимося на характеристиці життєвого шляху і правових позицій митрополита Платона та професора В. Екземплярського.

Платон (Порфирій Федорович Рождественський) (1866–1934) — православний церковний діяч і богослов. Народився у Курській губернії в сім'ї священика. У 1886 р. закінчив

Курську духовну семінарію. У 1887 р. прийняв духовний сан. У 1891 р. вступив до КДА, на останньому курсі якої був пострижений у монахи. Згодом став доцентом кафедри морального богослов'я КДА. За працю «Стародавній Схід при світлі Божественного Одкровення» у 1898 р. удостоєний ступеня магістра богослов'я [1]. Від 1898 р. — помічник інспектора, інспектор, екстраординарний професор КДА, архімандрит. У 1902 р. протягом декількох місяців — ректор КДА. Від червня 1902 р. — єпископ Чигиринський, вікарій Київської єпархії. Від 1906 р. — редактор журналу «Церковь и народ». У 1907 р. був членом 2-ї Державної Думи. Після розпуску Державної Думи від 8 червня 1907 р. — архієпископ Алеутський і Північноамериканський. Від 20 березня 1914 р. — архієпископ Кишинівський і Хотинський. Від 5 грудня 1915 р. — архієпископ Карталинський і Кахетинський, Екзарх Грузії та член Священного Синоду. Почесний член Петроградської (від 1915 р.) та Казанської (від 1916 р.) духовних академій. У 1917 р. позбавлений права розпоряджатися грузинськими єпархіями за ініціативи грузинських автокефалістів, які розірвали відносини з Російською православною церквою. У 1917–1918 рр. брав участь у роботі Всеросійського Помісного Собору. У 1920 р. емігрував у США. 1922 р. на III Всеамериканському церковному соборі в Пітсбурзі — обраний першим в історії православної церкви митрополитом Американським та Канадським. У 1923 р., указом Патріарха Тихона, призначений керуючим Алеутською та Північноамериканською єпархією.

3 січня (16 січня) 1924 р. Постановою Патріарха Тихона і Св. Синоду звільнений від управління Північноамериканською єпархією. Платон цій постанові не підкорився, вважаючи її прийнятою під тиском більшовицької влади. У 1933 р. Заступник Патріаршого місцезблудителя митрополит Сергій (Старгородський) і Тимчасовий Синод постановили передати Платона до суду архієреїв із заборобою у священнослужінні до каяття або до церковно-судового рішення по ньому. Але Платон цьому рішенню також не підкорився. Помер 20 квітня 1934 р. У 1946 р. патріарх Алексій I дозволив здійснювати панахиди по митрополиту Платону з одночасним посмертним зняттям з нього прещення [2].

Митрополит Платон, змінюючи посади від доцента до ректора протягом 1896–1902 рр., у КДА викладав моральне богослов'я. Нам вдалося знайти п'ять навчальних програм професора, що припадають на цей період.

Програма по моральному богослов'ю на 1896/1897 навчальний рік містила в собі дві складові: для 3-го та 4-го курсів.

У програмі 3 курсу, зокрема, був розділ другий під назвою «Засоби, якими християнин може влаштувати своє життя для досягнення кінцевої мети». Програма до таких засобів відносила: по-перше, засоби, що належать самій природі християнства: свобода як сила морального самовизначення і різноманітні стани свободи, любов, природний або внутрішній моральний закон; по-друге, засоби, дані християнину Богом, — позитивний або одкровенний моральний закон, що включав: моральний закон Мойсея, його зміст і характер, описував гідність громадянського Мойсеева закону з моральної сторони, а також включав євангельський закон [3, с. 181].

У програмі 4-го курсу містився розділ другий під назвою «Вчення про моральне суспільне життя християнина як сім'янина і як члена громадянського і церковного суспільства». Цей розділ включав три глави. У першій з них описувалися сімейні відносини християнина, відтак визначається поняття та мета шлюбу, порівнюється церковний та цивільний шлюб, визначаються взаємні права й обов'язки подружжя. А також у цьому розділі йдеться про взаємні обов'язки панів і слуг.

У другій главі зверталася увага на відносини людини і держави, зокрема окреслюються такі питання, як ставлення християнина до держави, старозавітне вчення про державу та християнський погляд на державу і владу. Далі передбачалися аналіз значення держави як моральної установи та характеристика форм державного управління. Чинне місце посідало

питання Божественного походження верховної влади та ставлення до неї християнина, а також ставлення християнина до начальників, поставлених верховною владою. Окремо мали розглядатися ставлення до батьківщини, патріотизм і його моральне значення. Програма містила питання щодо відносин держав між собою, зокрема ставлення до війни. Мали також вивчатися склад громадянського суспільства та різниця станів, звання як шляхи до моральної досконалості.

Відносини між церквою і громадянином були окреслені у третій главі програми, в якій розглядалися такі проблеми: церква та її призначення, ставлення християнина до церкви, окремо висвітлювалося відношення церкви до держави та обов'язки пастирів церкви [3, с. 186].

Наступні програми митрополита Платона для студентів 4 курсу КДА на 1898/1899 навчальний рік [4, с. 82–83] та для студентів 3-го і 4-го курсів на 1899/1900 навчальний рік [5, с. 25–28] не зазнали суттєвих змін порівняно з попередніми програмами.

Натомість програма для 3-го та 4-го курсів на 1900/1901 навчальний рік [6, с. 11–13] є дещо розширеною, зокрема для 3-го курсу, але це не стосується питань правового світогляду, адже вони так і залишилися в уже окресленій площині. Зокрема, зазнали змін назви розділу, як то для 4-го курсу, другий розділ став називатися «Суспільні моральні відносини християнина», але це ніяк не вплинуло на його зміст, який так і продовжує характеризувати відносини між людиною, державою, церквою та сімейні відносини. Аналогічного змісту були і програми на 1901/1902 навчальний рік [7, с. 10–12].

Наступником Митрополита Платона у викладанні морального богослов'я у КДА став **Василь Ілліч Екземплярський** (1875–1933) — богослов, професор, випускник КДА. Від 1902 р. — приват-доцент кафедри морального богослов'я КДА. У 1904 р. захистив магістерську дисертацію «Біблійне і святоотцівське вчення про сутність священства» [8]. У 1911 р. В. Екземплярського запрошено взяти участь у підготовці збірки статей, присвячених Л. Толстому. Спеціально для цієї збірки професор підготував статтю під назвою «Гр. Л. М. Толстой і св. Іоанн Златоуст в їх погляді на життєве значення заповідей Христових» [9], головна ідея якої полягала в тому, що і Л. Толстой, і св. Іоанн Златоуст вважали заповіді Христові життєво важливими і такими, що вимагають виконання прямо зараз, у цьому земному житті, але професор зазначав, що у Златоуста ця ідея виражена повніше. Через зазначену статтю Митрополит Київський Флавіан (Городецький), за листом ректора КДА єпископа Іннокентія (Ястребова), виніс у Синоді рішення, результатом якого стало звільнення з Академії у 1912 р. В. Екземплярського. У 1912–1918 рр. — професор був головою Київського релігійно-філософського товариства. Цікавою є його доповідь «До питання про ставлення моральності до політики» на засіданні цього товариства у 1905 р. [10, с. 274], в якій професор засуджував «абсолютно нехристиянську грубу силу», що присутня у відносинах між державами, які вважають себе цілком християнськими. Полемічний характер має також його праця «Кілька думок з приводу захисту смертної кари в російській богословській науці останнього часу» (1907) [11, с. 75].

У 1916–1917 рр. — В. Екземплярський редактор-видавець Київського журналу «Христианская Мысль». У 1917 р. поновлений на кафедрі в КДА. У тому ж році В. Екземплярський висунув програму відновлення незалежності церкви від держави, головною ідеєю якої є твердження: щоб бути незалежною, церкві потрібно стати справді соборною. Але на Соборі 1917–1918 рр. його програма озвучена не була. Активно займався церковно-суспільною діяльністю. Помер у Києві в 1933 р. [12].

За наявної програми морального богослов'я на 1902/1903 навчальний рік можемо окреслити курс викладання у КДА В. Екземплярського, який за його власним звітом був виконаний у повному обсязі [13, с. 121].

Звертаємо увагу на частину другу курсу, що має назву «Християнське моральне життя в його здійсненні» [13, с. 18]. Зокрема, важливим для нас є розділ «Зовнішній закономірний порядок

у суспільному житті. Право» [13, с. 19]. У межах цього розділу передбачалося висвітлення таких питань, як покарання і кримінальний закон, право і моральність в їх взаємовідношенні та протидія несправедливості. Приділялася увага питанням самозахисту. Надавалися характеристики поняттям дуелі, клятви і присяги. Окремо описувалися громадські моральні союзи. Важливе місце відводилося питанням сім'ї, висвітлювалися сутність і гідність шлюбу. Окремо характеризувалися шлюб церковний і цивільний. У цьому контексті приділяється увага питанням вступу у шлюб, життя в шлюбі та родині. Також у межах програми окреслювалися місце інших суспільних союзів (дружба, знайомство) в житті людини [13, с. 19–20].

Інший важливий для нас розділ другої частини мав назву «Держава. Її завдання, що структурно поділявся на підрозділи, які висвітлювали питання державного устрою, поняття християнської держави, авторитету урядової влади і меж останньої. Окрема увага приділялася любові до батьківщини [13, с. 20].

Далі містився розділ «Церква. Сутність церкви і її значень для християнина». Він включає питання зовнішньої і внутрішньої місії церкви, церковної дисципліни, святкового відпочинку, а також питання ставлення церкви до держави [13, с. 20].

Цікаво, що на звороті цієї програми знаходимо приписку такого змісту: ректор Академії запропонував за цією програмою студентам 3-го курсу читання по аскетичній, шлюбній, державній і церковній формах життя християнина [13, с. 20], та підпис «Єпископ Платон».

Проаналізовані програми в обов'язковому порядку висвітлювали питання держави та права, а особливо ставлення громадянина до них, таким чином формуючи основні світоглядні установки у студентів при вирішенні правових питань. Зокрема, важливим є розгляд місця людини у сім'ї, як у невеликій спільноті, після характеристики якого професори переходять до відносин людини та держави загалом як набагато ґрунтовнішого феномену суспільного буття. Кожен із професорів надавав свою оцінку відносинам держави і церкви, а отже, й місця церкви у державі. Це теж було важливим фактором формування правового світогляду у студентів духовного закладу. Відповідні знання, які отримували студенти КДА в курсі морального богослов'я, підкріплювалися юридичними дисциплінами, що викладалися в Академії, та у своїй сукупності формували чітку систему знань про державу та право.

На підставі аналізу наявних програм із морального богослов'я, можна зробити висновок, що незважаючи на суто богословський характер курсу, в ньому мали місце й питання суспільного, громадянського існування людини, характеризувалося місце держави в суспільстві та її відносини з церквою.

Список використаних джерел

1. *Рождественский П.* Древний Восток при свете Божественного Откровения / П. Рождественский. — К. : Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1898. — 680 с.
2. *Платон* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.krotov.info/history/19/1890_10_2/1866plat.htm.
3. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2356. — 202 арк.
4. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2469. — 152 арк.
5. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2522. — 153 арк.
6. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2523. — 165 арк.
7. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2637.
8. *Экземплярский В. И.* Библейское и святоотеческое учение о сущности священства / В. И. Экземплярский. — К. : Типография С. В. Кульженко, 1904. — 281 с.
9. *Экземплярский В. И.* Граф Л. Н. Толстой и св. Иоанн Златоуст в их взгляде на жизненное значение заповедей Христовых / В. И. Экземплярский // О религии Льва Толстого. — М. : Путь, 1912. —

- С. 76—113 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.feb-web.ru/feb/tolstoy/critics/ort/ort3076-.htm>
10. *Экземплярский В. И.* К вопросу об отношении нравственности к политике / В. И. Экземплярский // Труды Киевской Духовной Академии. — 1905. — Ч. 1. — № 11.
 11. *Экземплярский В. И.* Несколько мыслей по поводу защиты смертной казни в русской богословской литературе последнего времени / В. И. Экземплярский // Труды Киевской духовной академии. — 1907. — Ч. 1. — № 3.
 12. *Сомин Н.* Василий Ильич Экземплярский. Судьба и творчество / Н. Сомин [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://true-orthodox.narod.ru/library/book/Vasily/htm1/vasily00.html>.
 13. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ.* — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2722. — 144 арк.

Губар К. А. Проблеми правового світогляду в філософських курсах професорів Київської духовної академії

У статті надається характеристика програм з морального богослов'я, що викладалися у Київській духовній академії. Зокрема, увага приділяється курсам, які стосуються проблем держави та права. Подаються короткі біографічні відомості про професорів: В. Екземпларського та митрополита Платона (П. Рождественського), котрі викладали моральне богослов'я. Зазначається їх внесок у розвиток правового світогляду студентів Академії. Вказується значущість юридичної складової у навчальному процесі Київської духовної академії.

Ключові слова: історія українського права, юридична освіта, юридична наука, моральне богослов'я, правовий світогляд, держава, церква, освітні програми, Київська духовна академія.

Губарь Е. А. Проблемы правового мировоззрения в философских курсах профессоров Киевской духовной академии

В статье предоставляется характеристика программ по нравственному богословию, что преподавались в Киевской духовной академии. В частности, внимание уделяется курсам, которые касаются проблем государства и права. Подаются краткие биографические сведения о профессорах: В. Экземпларском и митрополите Платоне (П. Рождественском), которые преподавали нравственное богословие. Определяется их вклад в развитие правового мировоззрения студентов Академии. Указывается значимость юридической составляющей в образовательном процессе Киевской духовной академии.

Ключевые слова: история украинского права, юридическое образование, юридическая наука, нравственное богословие, правовое мировоззрение, государство, церковь, учебные программы, Киевская духовная академия.

Gubar K. Problems of legal world view in philosophy courses professors of Kyiv Theological Academy

We give a description programs on moral theology that been taught at the Kyiv Theological Academy. In particular, attention is given to courses that deal with the problems of state and law. Served brief biographical information about the professors: V. Ekzemplyarsky and Platon (P. Rozhdestvensky), who taught moral theology. Analyzes their contribution to the development of legal world view Academy students. Served a brief analysis of moral theology courses. This analysis is carried out on the basis of archival data. Indicates the importance of the legal component of the educational process of the Academy. Notes the significance of the Kyiv Theological Academy for the development of legal education in the Ukrainian lands.

Key words: History Ukrainian law, legal education, legal science, moral theology, legal world view, state, church, curriculum, Kyiv Theological Academy.